

8. Художественное пространство и время: Межвуз. сб. науч. труд. / Отв. ред. Ф.П.Федоров. – Даугавпилс: ДПИ, 1987. – 163 с.
9. Чернухина И. Я. К вопросу о контрастивной поэтике // Исследования целого текста: Тезисы докл. и сообщ. совещания. – М.: Наука, 1986. – С. 144-145.

The article deals with the language relevant of the building of the artistic space in the genre of the historical dram which is conditioned by the picture of the epoch, the spirit of time, the author's conception of the personages and the belle-letter.

Key words: the author's conception, the historical dram, the space lexical markers, the toponyms, the artistic space.

Калита О.М.

МОВНО-ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ УКРАЇНЦІВ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ СВІТЛАНИ ПИРКАЛО „НЕ ДУМАЙ ПРО ЧЕРВОНЕ”)

У статті розглядається поняття мовно-етнічного стереотипу на матеріалі роману сучасної української письменниці Світлани Пиркало „Не думай про червоне”. Аналізуються традиційні та нові номінації мовно-етнічних стереотипів українців, здійснюється спроба об'єднати їх навколо семантичної опозиції „свій – чужий”.

Ключові слова: стереотип, мовно-етнічний стереотип, гомостереотип, гетерестереотип, асоціативний ряд, семантична опозиція.

Термін „стереотип” потрапив у лінгвістику із соціології та соціальної психології, де він тлумачиться як „судження, у загострено спрощеній та узагальненій формі, з емоційним забарвленням, що приписує визначеному класу предметів деякі властивості, чи, навпаки, що відмовляє їм у цих властивостях” [1]. У цих науках стереотипи розглядаються як особливі форми обробки інформації, що полегшують орієнтацію людини у світі.

Як наукове поняття „стереотип” належить до активно вживаних і досліджуваних у сучасних мовознавчих працях, зокрема в оно- і семасіології, лінгвостилістиці, і передусім у тих, які межують з іншими науками – етнографією, етнологією, етнопсихологією, і присвячені вивченню етнолінгвістичної системи національної мови, з'ясуванню етномовного бачення світу, аналізу психоповедінкових архетипів тощо [9]. З огляду на це поняття “стереотип” набуває різного змісту і функцій залежно від сфери наукового використання.

Так, у психолінгвістиці активно вивчаються національно-мовні концепти експериментальним шляхом, стереотипи “мовної та культурної етнічної свідомості (наприклад, концепти росіян – “душа, тоска, судьба, задуманность,

удаль, воля, поле, даль, авось”) [8]. В **етнолінгвістиці** поняттям “стереотип” послуговуються для опису традиційних словесних виразів і образів і означає “уявлення про предмет, сформоване у певному суспільному досвіді, яке визначає, чим є предмет, як він виглядає, як функціонує, як тлумачиться людиною і т. д. [...], а також уявлення, зафіксоване в мові, доступне через неї, що належить до загальних знань про світ” [10, 11].

У контексті досліджень **мовної картини світу** стереотипи є „тією зв’язною ланкою, яка поєднує сприйняття, мислення і мову. Вони становлять своєрідні константи мовної картини світу, оскільки через ці імена в концептуальну картину світу вплітається те побутове уявлення про світ, яке зафіксоване цією мовою” [8, 46].

В українській мовознавчій науці мовно-етнічні стереотипи та дотичні до них поняття (національні концепти, лінгвокультуреми) активно досліджують С. Єрмоленко [2], В. Жайворонок [3], В. Кононенко [4], Л. Мацько [5] та ін.

Узагальненням попередніх визначень є лінгвістична дефініція, яку подає О.Селіванова: „Стереотип – детермінована культурою, впорядкована й фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища” [7, 579]. Стереотип, як правило, характеризується тим, що неадекватно узагальнює істотні ознаки об’єкта, тобто має неповний або надлишковий їх набір.

Таким чином, процес стереотипізування (породження стереотипів) є складовою процесу категоризації світу людською свідомістю і через неї національною мовою. Люди створюють стереотипи як індивідуально, так і колективно. При чому якщо у них немає власного досвіду для створення стереотипу, то вони використовують для цього джерела популярної інформації.

Стереотипи виконують у мовленні важливі функції, найважливішими з них є такі:

1) когнітивна – генералізація (іноді надмірна) при упорядкуванні інформації;

2) афективна – емоційне й оцінне забарвлення, постійне виділення „свого” на противагу „чужому”;

3) соціальна – розмежування на „внутрігрупове” – „позагрупове” призводить до соціальної категоризації, до утворення соціальних структур, на які активно орієнтуються в повсякденному житті.

Стереотипи завжди мають на собі відбиток національної культури, в межах якої були сформовані. Тому у мовленні вони реалізуються як мовно-етнічні стереотипи і проявляються переважно на лексичному, синтаксичному та текстовому рівнях. Лексема – найбільш типова мовна форма вираження стереотипу, яка викликає у свідомості носія цієї мови цілу низку пов’язаних з ним асоціацій. При чому для кожного типу мовного стереотипу можна передбачити, які ознаки буде включено у семантичну компетенцію: колір, розмір, типова поведінка – для номінацій живого світу; функціональне призначення – для артефактів; соціальні функції, місце на соціальній шкалі, типові риси чи типова поведінка – для номінацій соціальної сфери.

Мовно-етнічні стереотипи формуються впродовж тривалого часу, з їхньою допомогою культурний досвід передається від покоління до покоління, тому вони є стійкими утвореннями, здатними, однак, частково модифікуватися в процесі історичного розвитку. Особливо активно процеси модифікації старих і формування нових мовно-етнічних стереотипів відбуваються у періоди бурхливих соціальних, політичних і економічних змін. Для України такий період – це утворення самостійної незалежної держави наприкінці ХХ століття, яке супроводжувалося не лише значними соціально-економічними змінами, а й глобальною переоцінкою цінностей, руйнуванням так званої „залізної завіси” і входженням до світового інформаційного простору.

Простежимо деякі особливості функціонування мовно-етнічних стереотипів у романі „Не думай про червоне” (2004 рік написання) сучасної української письменниці Світлани Пиркало. У центрі роману – повсякденні реалії життя українців в Україні та за кордоном, подані через призму сприймання головної героїні, яка мандрує на пошуки щастя до Лондона.

Насамперед розглянемо мовно-етнічні стереотипи українців, які сформувалися після розпаду Радянського Союзу для стереотипізації нових реалій. Серед них виділяється група з позитивною оцінкою; це, як правило, атрибути української державності та знаки ідентифікації українців у світі: *Згодом з'явився Рух, я почала ходити на рухівські збори, виступати на рухівських концертах, навіть їздити з цими концертами по області й агітувати за незалежність. Мій щоденник був розмальований у синьо-жовті кольори, на обкладинці було написано „Рух” і намальовано тризуб* [6, 65].

Серед мовно-етнічних стереотипів багато таких, які виникли за радянських часів і у новому історичному контексті часто переосмислюються, набуваючи при цьому іронічного звучання. Це номінації знакових реалій радянської доби, які викликають стійкі асоціації з певним історичним періодом – належністю України до СРСР: *Дивовижним чином суміш продуктів різних народів дала певне враження гастронома на Володимирській, того, що прямо навпроти СБУ і де завжди продавалися дуже дешеві пузаті сардельки, на які продавщиці ляпали ложку томатного соусу „Красодарський”* [6, 15-16].

Для створення образу незалежної України в романі „Не думай про червоне” використовуються як традиційні, так і нові мовно-етнічні стереотипи українців. Серед традиційних номінацій стереотипними є назви національного одягу й страв національної кухні, українські пісні, ім'я знакових для України осіб, як-от Тарас Шевченко: *Посередині кімнати стояв схожий на новорічну ялинку перевернутий велосипед без одного колеса. На ньому висів мій светр, а також синьо-червона хустинка (що символізувала прапор Радянської України), червоно-чорна плахта і сорочка, вишита миргородською гладдю білим по білому. У такому вбранні я вчора цілий вечір слухала українських пісень. Ми пили горілку, їли сало, солоні огірки та квашені помідори, а зі стіни на нас, молодих українських письменників та журналістів, з надією й жахом дивився вишитий Тарас Шевченко* [6, 4]; *А от у нас у Полтаві є місце, де так готують карася з медом, що ти втрачаєш свідомість від одного вигляду й аромату; А у*

нас в Полтаві роблять таку **медовуху**, що від тридцяти грамів віднімаються ноги [6, 23].

Серед нових мовно-етнічних стереотипів більшість – це номінації побутових реалій, здебільшого запозичених, переважно з негативним аксіологічним значенням: *голлівудський фільм, супермаркет, китайський базар, ВІЛ, СНІД, нестабільність, памперси, приватна клініка, фейс-контроль, попса*.

Найбільшою за чисельністю у романі Світлани Пиркало є група мовно-етнічних стереотипів, у яких концентруються уявлення українців про типові риси тих чи інших національностей (етнічні гетеростереотипи) та про самих себе (етнічні гомостереотипи). Варто відзначити, що такі стереотипи дуже часто є необ'єктивними й формують упереджене ставлення до представників тих чи інших етносів. У романі використано два прийоми їх використання у тексті, обидва вони служать для створення іронічного колориту оповіді. Перший із них полягає у використанні традиційних українських етнічних стереотипів у їх звичаєвому варіанті, другий – у запереченні, розвінчанні традиційних українських стереотипів.

Серед етнічних гетеростереотипів в романі Світлани Пиркало представлені номінації для характеристики таких національностей:

- арабів: *Зараз би йому [молодому арабові] **кальян** поруч, а мені **шальвари**, подумала я, і щоб він награвав собі на музичному інструменті **арабські мелодії**, дивився мені в очі й посміхався, а потім замкнув би мене в **гаремі** й написав би про свою любов **вірша в розмірі газель*** [6, 265];

- індусів: *В холі нашого готелю сиділи **індуси** й дивилися **індійське кіно**. Було накурено. Кіно вони дивилися таким чином: перемотували все, де була якась розмова, і дивилися тільки те, де **співали й танцювали*** [6, 33];

- китайців: *Проте навіть якщо ви зустрічаєтеся з українцями поза межами України, наприклад, у Лондоні, Мюнхені, Парижі чи Нью-Йорку, і бабла у вас усіх достатньо, щоб напоїти **пів-Китаю**, вас однак тягне до готелю* [6, 127];

- росіян: – *Бешений Крапіва хоче йти на дискусію про те, що важливіше: внутрішньоукраїнські проблеми чи антиглобалізм. Ніби ж учора **бухав**, як усі, його насилу жінка додому забрала. А зранку дзвонить і пропонує піти на **анархічну дискусію**. – **Русській чоловік**, – з повагою сказав Рома* [6, 7];

- німців: *Цікаво, чи знає він, що **Гансами** звали практично всіх **німецько-фашистських загарбників**, негативними образами яких було щедро сповнено **радянські фільми про війну?*** [6, 178];

- шотландців: ***Щедрість** Дональда суперечила всім розповідям про **скупість шотландців**, які я чула раніше* [6, 153];

- англійців: *Колектив виявився саме таким, яким його уявляла. Люди **дуже ввічливі**, усі запропонували свою допомогу. Словом, нікому не було до мене діла* [6, 20]; *У Британії дуже **цінують мистецтво світської розмови**. Звісно, найбанальнішим її прикладом є **розмова про***

погоду, але якщо ти вмієш говорити ні про що з достатньою вишуканістю, то це є дуже гарною ознакою [...] треба триматися в межах англійської ввічливості [6, 179].

Оскільки дія роману відбувається в основному в Лондоні, то саме стереотипам на позначення реалій Англії та англійців приділено найбільше уваги. При чому, як правило, мовно-етнічні стереотипи Англії, Лондона і англійців подано у протиставленні до відповідних стереотипів українців про самих себе. Таке протиставлення відбувається на кількох рівнях: образному, аксіологічному, просторовому, емоційному – і формує семантичну опозицію „свій – „чужий”. Протиставлення починається з опису двох столиць, Києва і Лондона, у яких використано стійкі стереотипні асоціації українців про ці міста: *Внизу від мене віддалявся Київ. Київ у тремтливих вечірніх вогнях, жовтих, червоних, зелених, синіх. Чорне провалля Дніпра, прикрашене коштовними браслетами з вогнів автомашин на мостах, повільно проплило піді мною. Нічний Київ – це не місто. Це купа розспаних чиясь щедрою рукою самоцвітів, які проявляються, стають видимими, самотньо сяють тільки коли надходить ніч. Це кубло золотистих змій... [6, 10]; Нічний Лондон не виглядає як купа діамантів. Якщо бути поетично послідовною, подумала я, його можна порівняти з величезним кущем, оплетеним діамантовою павутиною – а діамантова вона тому, що на неї випала дрібна роса перед світанком, і яку освітло... освітила... освітив ліхтарик особи жіночої статі, народженої 18 липня 1976 року в Україні, місто Полтава, паспорт номер такий-то, яка встала посеред ночі й вийшла надвір кинути палицею у собаку, аби той не гавкав [6, 11].* У наведених уривках-описах міст протиставляються колорити: піднесений, урочистий при описі Києва та іронічний при змалюванні Лондона.

Найбільше в романі „Не думай про червоне” семантичних протиставлень серед стереотипів на позначення та сприймання їжі та різних страв українцями та англіцями:

- смачний поживний сніданок (вівсяні пластівці і тости з молоком – смажена свинина із цибулею): *На сніданок у готелі давали вівсяні пластівці з молоком і тости з маслом. Для британця це – смачний сніданок, після якого треба надягнути костюм у смужечку і поїхати на потязі в Сіті стежити за ринком цінних паперів. Для молододі відносно здорової української людини – загрозовий симптом... Мені раптом захотілося смаженої свинини із цибулею. Доки шукала плац, запакований на дно сумки, думка про смажену свинину розрослася до катастрофічних, свинських масштабів [6, 13];*

- сало – бекон: – *Це сало, – сказала я і стала в захисну позу. – Що це за жахлива річ? Вона ж смердить! Що це таке взагалі? Що ти з ним робиш? – Я його їм. Це такий український бекон. І воно зовсім не смердить [6, 103];*

- кров'янка – чорний пудинг: *А от у нас в Полтаві роблять таку кров'янку, що просто всі інші страви світу перед нею курять на балконі. Це єдина правдива кров'янка у світі. Це не ваш оцей так званий чорний*

пудинг, який ви тут їсте. Як можна взагалі кров'янку пудингом назвати, я не знаю, а що туди напхано, боюсь подумати [6, 24];

- нормальний чай: *Протягом усього мого перебування у місті-герої [Лондоні] я пила нормальний чай тільки коли робила його сама. Не вірте вікторіанським романам! Ніхто не п'є чаю о п'ятій, ніхто не цідить його через ситечко, максимум – виловлює ложкою пакетик із чайника і викидає його до сміттевого відра. Файв-о-клок є тільки в готелі „Річ”, де треба замовляти чай за три тижні вперед, платити горуші, одна думка про які вишибала в мене сльозу...* [6, 256].

На матеріалі досліджуваного тексту спостерігаємо, що стереотипи різних народів не збігаються, при чому це яскраво відображається саме в мові, зокрема в узуальному використанні слів з тими самими словниковими значеннями. Такі розбіжності в узуальному використанні лексем з однаковим значенням у різних мовах також є способом реалізації семантичної опозиції „свій – чужий”: *Поки я думала про чай, мене якось перестало нудити й кидати в холодний піт, і я дійшла до ідальні вже більш-менш щасливим працівником – в аглійському сенсі цього слова... Вони кажуть „щасливий” там, де треба казати б „задоволений”, „без особливих проблем”, „зрозумів”. Також вони кажуть „друг” там, де я б сказала „знайомий” чи „приятель”* [6, 255].

У романі Світлани Пиркало також представлені мовно-етнічні стереотипи, які характеризують сприймання українцями самих себе та сприймання українців іншими етносами. При чому гомостереотипи українців у романі частіше мають негативну оцінку: *Ми з якихось причин виїхали й почали жити тим, що нам здається простим нормальним життям, слова „ресторан” чи „закордон” більше не викликають змішаних емоцій, і нам, напевно, соромно одне перед одним, що в нас не досить героїчного патріотизму. Може, сам цей патріотизм є чимось нездоровим, і ми це розуміємо, проте все одно підозрюємо кожного, хто живе не в Україні, у зраді батьківщини, у тому числі – і самих себе. Може, ми думаємо, що лише ми маємо право на свободу пересування, право на весь світ, а всі решта мають сидіти собі у Фастові й тихо нам заздрити. Можливо, нам подобається бути унікальними представниками незнанної країни, розповідати людям, де знаходиться Київ і що він далеко від Сибіру, казати, що Україна – це така невідкрита Європа, а коли ми бачимо інших українців, ми розуміємо, що половина Галичини вже сидить на Заході, і всі працедавці прекрасно знають, що таке Україна, і часто перша реакція на заяву „я з України” – уже не питати, де це, а казати, що в цьому барі роботи немає. Не знаю. Словом, українці хоча й пишаються тим, що вони українці, нащадки славних козаків, проте знайомство з іншими українцями їх часто не радує* [6, 52].

Така самооцінка поглиблюється завдяки використанню стереотипних уявлень європейців про Україну та українців: *В Україні чорних майже немає, і я б їм не радила там заводитися. В Україні не люблять іммігрантів. Ми самі – нація іммігрантів, нам самим жерти нічого* [6, 32]; *Новини, які йдуть у роботу, це переважно завалені шахти та літаки, які падають людям на голову. Можна ще бомби, які випускають на житлові будинки. Коли гине достатньо*

багато **шахтарів** або **глядачів на авіашоу**, робота оживляється, ми стаємо комусь потрібні [6, 21]; Потім треба зареєструватися в поліції, аби в разі чого вона могла від тебе захистити британських громадян. Узагалі-то в мене не було особливих проблем із цим усім, але хотілося вже почати працювати, а натомість доводилося вистоювати черги **поміж африканців і латиноамериканців**, яким так само, як і мені, потрібен був **поліційний штамп у паспорті** і яких так само все це дратувало [6, 19].

Окремий різновид мовно-етнічних стереотипів у романі Світлани Пиркало – це власні назви географічних об'єктів. Стереотипізація в таких випадках відбувається через такі механізми: спочатку топонім актуалізується, входить до активного вжитку у зв'язку з певними подіями, які там відбуваються, а потім, на основі метонімічного перенесення, ця власна назва стає стереотипом і вживається замість опису певних подій або однотипних подій. У період Незалежності такими стереотипами для українців стали номінації так званих „гарячих точок” планети: *Саме очима Террі ви бачили **Кабул і Карачі, Єрусалим і Рамаллу, Чечню, Москву і Бог його зна що ще, де починають стріляти і вибухають бомби*** [6, 123].

Як бачимо, у романі Світлани Пиркало „Не думай про червоне” представлені мовно-етнічні стереотипи українців з позитивним, негативним та нейтральним аксіологічним значенням, які характеризують ціннісні особливості наших співвітчизників у період формування Української незалежної держави. Основа системи мовно-етнічних стереотипів залишилася традиційною, проте деякі з них зазнали трансформації, а також утворилися нові, які чекають подальших досліджень науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байбуурин А. К. Ритуал в традиционной культуре. – СПб.: Наука, 1993. – 270 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
3. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народів Причорномор'я. – 2002. - № 32. – С. 51 – 53.
4. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. – К. – Ів.-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
5. Мацько Л. І. Теоретичні засади лінгвокультурологічного аналізу тексту // Науковий часопис НПУ імені М. П. Сер. 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – К.: НПУ, 2008. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 311 – 322.
6. Пиркало С. Не думай про червоне. Роман не для молодшого шкільного віку. – К.: Факт, 2006. – 360 с.
7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 716 с.
8. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 312 с.
9. Этнические стереотипы поведения / Под ред. А.К. Байбурина. – Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1985. – 325 с.
10. Bartmiński J. O Słowniku stereotypów i symboli ludowych / Słowniki stereotypów i symboli ludowych. – 347 s.

In the article is examined concept of a linguistic and ethnic stereotype at material the novel of the modern Ukrainian authoress Svitlana Pirkalo “Don't think

about red". Traditional and new nominations linguistic and ethnic stereotypes of Ukrainians are analysed, an attempt to unite them around semantic opposition „it – stranger”.

Key words: stereotype, linguistic and ethnic stereotype, gomostereotype, geterestereotype, associative row, semantic opposition.

Жовтобрюх В.Ф.

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БУТТЄВИХ РЕЧЕНЬ

Стаття присвячена актуальній проблемі семантичної організації простого речення. Проаналізовано речення із семантикою буття в сучасній українській мові.

Ключові слова: речення, екзистенція, логіко-граматичний.

Семантична організація речення є складовою частиною мовної системи, оскільки піддається членуванню, типізації та відтворенню. Це положення є загальноновизнаним у семантичному синтаксисі та обґрунтованим у багатьох дослідженнях українських та зарубіжних мовознавців [3, 17-21; 4, 12-16; 5, 4-11; 6, 22–24]. Такий підхід визначає правомірність виявлення типів змістової організації речення та їхній опис у системі понять, розроблених семантичним синтаксисом.

Це завдання може бути здійснене на виділеній ділянці синтаксичної системи в межах речень із семантикою екзистенції і передбачає визначення принципів диференціації та систематизації типових значень. У науці існують різні підходи до аналізу семантичної структури, пов'язані з різними уявленнями про чинники, що формують зміст речення.

Як критерій типізації семантики речення може розглядатися не лише структура екстралінгвістичної ситуації, але й характер її осмислення. Такий підхід представлений у роботах, де аналізується логіко-семантичний аспект речення [1, 295-343; 3, 17-30; 4, 56]. У зв'язку з тим, що акт мислення здійснюється в мовних формах, осмислення ситуації полягає у встановленні відношень між сутностями, якими оперує людське мислення – предметом, концептом, словом.

Оскільки в реченні відображений логічний зв'язок між об'єктивною дійсністю, поняттєвими категоріями та мовними засобами, то розподіл інформації між пресуппозицією та повідомлюваним, а також референтність/нереферентність імен у позиції семантичних складових визначаються як основні диференційні ознаки семантичних типів речень. На підставі цих ознак існує протиставлення логіко-синтаксичних відношень, які безпосередньо пов'язані зі способами мислення про світ і в той же час причетні